

Tussenevaluatie Green Deal Natuurinclusief Grondgebruik Herenboeren

Auteurs: Kawire Gosselink (Aardewerk) en Imke de Boer (De Boer en Voedsel)

Opdrachtgever: Stichting Herenboeren Nederland

Oktober 2021

1. Aanleiding en achtergrond

Op 7 maart 2017 tekenden Herenboeren Nederland, Herenboeren Wilhelminapark, het Ministerie van Economische Zaken (EZ, nu vertegenwoordigd door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)), de Provincie Noord Brabant, de gemeente Boxtel en de HAS Hogeschool Den Bosch de Green Deal Natuurinclusief Grondgebruik Herenboeren. Met het sluiten van deze Green Deal Herenboeren startte de samenwerking tussen partijen om belemmeringen ten aanzien van de (door)ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw weg te nemen.

Snel na de ondertekening van de Green Deal volgden verkiezingen en werd onder minister Carola Schouten een nieuwe koers ingeslagen. In haar visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden, presenteerde Schouten een centrale plek voor kringlooplandbouw. De doelen in de visie zijn even ambitieus als noodzakelijk. Met 2030 als realisatietermijn ontstaat een noodzaak om forse stappen te zetten in de aanpassing van randvoorwaarden om kringlooplandbouw mogelijk te maken. Een van de onderdelen waaraan aandacht moet worden besteed is het stelsel van wet- en regelgeving. Op vele punten werkt het huidige stelsel eerder belemmerend dan bevorderend. Hiermee heeft het belang van de Green Deal extra aan kracht gewonnen.

De Green Deal richt zich concreet op het identificeren van knelpunten binnen de huidige wet- en regelgeving. Op basis hiervan stemt Herenboeren Nederland af met LNV, de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) en de sector om de mogelijkheden te bezien om de huidige wet- en regelgeving te wijzigen of aan te vullen, zodat de Herenboeren en andere natuurgedreven bedrijven niet langer tegen deze knelpunten aanlopen.

De bij de Green Deal betrokken partijen zijn inmiddels vier jaar aan het werk, maar geconstateerd wordt dat de voortgang niet snel genoeg gaat. Herenboeren Nederland heeft weliswaar een overzicht van knelpunten opgesteld, maar er vindt slechts over één knelpunt afstemming plaats met LNV, NVWA en de sector om belemmeringen in de huidige wet- en regelgeving weg te nemen¹. Dit betreft overleg over de regelgeving rond de reinigings- en ontsmettingsplaats voor buitenvarkens.

Deze tussentijdse evaluatie, uitgevoerd in het voorjaar van 2021, richt zich op het in beeld brengen van het proces en de behaalde resultaten van de Green Deal. De nadruk ligt op de Green Deal van de Herenboeren Boxtel, maar daarnaast wordt ook gekeken naar belemmerende wet- en regelgeving in het licht van het concept Herenboeren Nederland. In dit document worden allereerst het doel en de werkwijze van de evaluatie kort toegelicht en wordt ingegaan op de totstandkoming en onderdelen van de Green Deal. Hoofdstuk 2 bevat de evaluatie van de Green Deal en blikt terug op het verloop en resultaat tot nu toe. Hoofdstuk 3 reflecteert op de potentie van de Green Deal als instrument voor verduurzaming in algemene zin. In hoofdstuk 4 worden conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan ten aanzien van de toekomst van de Green Deal in het licht van de transitie van het voedselsysteem.

¹ dd. voorjaar 2021

1.1. Doel en werkwijze evaluatie

Het doel van de evaluatie is tweeledig:

1. Het evalueren van (de voortgang van) de processen binnen de Green Deal. Er wordt gekeken naar de oogst van de afgelopen jaren. Er worden aanbevelingen gedaan ten aanzien van verbeteringen van de processen op basis van geleerde lessen.
2. Op basis hiervan wordt gereflecteerd op de potentie van de Green Deal. In hoeverre is dit een geschikt instrument binnen de huidige beleidscontext? Er wordt gekeken naar de toekomst en naar de vraag of (en zo ja, hoe) verlenging van de Green Deal zinnig en waardevol kan zijn.

De evaluatie is voornamelijk gebaseerd op interviews met de direct of indirect bij de Green Deal betrokken personen. Een lijst van de 23 geïnterviewde personen is te vinden in bijlage 1; deze bevat vertegenwoordigers van alle betrokken partijen, en daarnaast van een aantal 'satellietprojecten' (zie ook 1.2.1). In bijlage 2 zijn de gestelde interviewvragen opgenomen. Daarnaast zijn stukken en verslagen uit het archief van de Green Deal bekeken.

1.2. Totstandkoming Green Deal

In 2012 is het idee van de Herenboerderij ontstaan. Een aantal initiatiefnemers, waaronder Geert van der Veer (Herenboeren Nederland), is toen naar de gemeente Boxtel gestapt met de vraag of het concept doorgang kon krijgen op het Wilhelminapark. In eerste instantie waren er twijfels over het idee van een agrarisch bedrijf in een natuurgebied. Na overleg kon de gemeente zich vinden in de visie van Herenboeren op het Wilhelminapark.

De route naar een Green Deal is ontstaan omdat Herenboeren Boxtel zag dat de eigenaar van de gronden van het Wilhelminapark met zijn activiteiten op handhaving stuitte. Voor het concept Herenboeren was de verwachting dat ook zij tegen allerlei knelpunten aan zouden lopen. Dat bleek inderdaad het geval. Een voorbeeld hiervan is de maximale hoogte van palen voor afrastering (1 meter volgens het bestemmingsplan), terwijl voor de bescherming van de kippen tegen onder andere reeën een hoogte van 1,2 meter nodig was. Ook de verplichting van oormerken voor koeien (die bij Herenboeren altijd buiten zijn) leidde tot belemmeringen in uitvoerbaarheid en dierwelzijnskwesties, en vragen over het nut van deze regel. Het vangen van koeien die buiten lopen kost veel tijd en moeite en wordt gezien als stressvol en onprettig voor de dieren.

De gemeente Boxtel had zorgen over het aangaan van een traject waarbij er kans was op het veelvuldig aanvragen van vergunningen en/of ontheffingen. Er is toen door de initiatiefnemers van de Herenboerderij contact gezocht met de provincie Noord-Brabant, die een brief heeft opgesteld richting Herenboeren en de gemeente Boxtel, waarin een positieve grondhouding werd aangenomen. Een zogenaamd 'Opmaatbesluit': een soort positieve gedooghouding, als eerste stap in de transitie. Deze brief heeft ertoe geleid dat de gemeente (en later het rijk) meer ruimte voelden om mee te werken aan het concept Herenboeren.

Herenboeren is vervolgens met het opzetten van een Green Deal Natuurinclusief Grondgebruik aan de slag gegaan en heeft het ministerie van EZ betrokken. Na een interne verkenning bij het ministerie bleek dat EZ positief tegenover de Green Deal stond. Na een startoverleg in september 2016 zijn partijen aan de slag gegaan om tot de totstandkoming van de Green Deal te komen. EZ heeft daarbij veel werk gehad aan het meenemen van

juristen, omdat de manier waarop de initiatiefnemers de Green Deal voor ogen hadden anders was met wat onder juristen en in andere Green Deals gebruikelijk is. Herenboeren wilden namelijk geen lijst met knellende wet- en regelgeving aanleveren, omdat ze niet wilden dat dit zou leiden tot enkel het oplossen van de knelpunten op de lijst, en dat er geen ruimte meer zou zijn voor mogelijke andere knelpunten. Dat resulteerde in een uitdaging wat betreft het opstellen van de tekst van de Green Deal, en soms een stroef proces. In dat proces is er een discussie geweest rondom de inhoud van het concept en de juridische uitwerking daarvan. Martijn van Dam, de toenmalige bewindspersoon, heeft toen uitgesproken dat de Green Deal doorgang moest vinden. Daardoor heeft het proces van totstandkoming verder kunnen gaan met uiteindelijk ondertekening van de Green Deal in maart 2017 (zie bijlage 3 voor de tekst van de Green Deal). Dergelijke opstartproblemen vinden volgens een betrokken partij vaker plaats bij de aanloop naar Green Deals en zijn niet uniek voor de Green Deal Natuurinclusief Grondgebruik.

Kort na aanvang van de huidige Green Deal bleek dat er misverstand bestond rondom het wel of niet gelden van wet- en regelgeving voor Herenboeren. Herenboeren Boxtel dacht dat ze voor de duur van de Green Deal vrijgesteld zouden zijn van wet- en regelgeving. Dit was echter niet het geval; wet- en regelgeving was nog steeds van toepassing. De Green Deal gaf echter ruimte om de knelpunten te identificeren en om (per knelpunt) een oplossing te vinden en aan te dragen. Het komen tot deze helderheid heeft tijd gevraagd na het sluiten van de Green Deal (zie ook 2.3).

1.2.1. Onderdelen Green Deal

De Green Deal Natuurinclusief Grondgebruik behandelde in het voorjaar van 2021 de volgende knelpunten:

- ontsmettingsplaats voor buitenvarkens (rijk eerste aanspreekpunt),
- gebruik reststromen (rijk eerste aanspreekpunt),
- ruimtelijke ordening (gemeente eerste aanspreekpunt),
- stikstofnormen (provincie eerste aanspreekpunt).

Daarnaast zijn er twee zogenaamde ‘satellietprojecten’ die zich ook bezighouden met belemmeringen in wet- en regelgeving:

- Kipcaravans,
- [Jurist doet WAT.](#)

Zie bijlage 4 voor achtergrondinformatie over deze trajecten.

2. Evaluatie Green Deal

Dit hoofdstuk beschrijft de bevindingen van de evaluatie. Er wordt door 23 betrokkenen teruggeblikt op het verloop van de Green Deal, de behaalde resultaten, succesfactoren, knelpunten en geleerde lessen (zie bijlage 2 voor de interviewvragen). Soms wordt een punt aangehaald door meerdere betrokkenen. Dat wordt aangegeven met nx (bijvoorbeeld 3x) tussen haakjes bij het genoemde punt. Omdat niet alle geïnterviewden eenzelfde mate van betrokkenheid bij de Green Deal hebben (gehad), maken we op sommige punten in dit rapport onderscheid tussen betrokkenen door middel van de volgende termen:

initiatiefnemers (betrokkenen vanuit Herenboeren), partijen in het kernteam (direct betrokkenen), of partijen buiten het kernteam (indirect betrokkenen) (zie ook bijlage 1).

2.1.1. Verloop en resultaten

Een aantal deelnemers ziet dat het traject van de Green Deal heeft geleid tot meer begrip tussen de betrokken partijen, doordat ze bij elkaar aan tafel zaten (7x). Een ander resultaat is de vergroting van het netwerk omtrent dit thema. Een betrokkene geeft aan dat de Green Deal ondersteund heeft bij het open en kritisch kijken naar wetgeving: wanneer je niet kan voldoen aan de letter van de wet, maar kan onderbouwen dat je op een andere manier wel voldoet aan het *doel* van de wet, dan kan je daarmee een knelpunt wegnemen, aldus deze persoon. Ook wordt aangegeven dat het voeren van gesprekken over bepaalde onderwerpen (bijvoorbeeld de discussie over reststromen) te danken is aan de Green Deal.

Er wordt veel gesproken over het resultaat voor het concept Herenboeren (7x). “Wat er in zes jaar bereikt is, is grandioos,” zegt een geïnterviewde. Er is een brede waardering en erkenning gekomen voor het concept. “De Herenboeren staan op de kaart,” wordt door een betrokkene gezegd, en “de Herenboeren-beweging heeft nu bestaansrecht.” De Herenboeren-leden dragen op deze manier bij aan het uitoefenen van een andere manier van landbouw en worden zich bewust van de werking van het huidige voedselsysteem. Er komt bewustwording, begrip, hernieuwd respect en meer waardering voor voedsel.

Wanneer de betrokkenen terugblikken op het proces en de afspraken die bij aanvang van de Green Deal gemaakt zijn, wordt aangegeven dat de resultaten beperkt zijn of dat er nauwelijks voortgang is (7x). “Er is veel te weinig tempo,” geeft één van de betrokkenen aan. “De processen verlopen stroef en stroperig,” is een andere bevinding.

Zoals geconstateerd bij aanvang van deze evaluatie, vindt op dit moment (voorjaar '21) afstemming plaats over één knelpunt (ontsmettingsplaats voor buitenvarkens). Bij een bedrijf waar varkens worden gehouden in Nederland is het hebben van een reinigings- en ontsmettingsplaats verplicht. Dit zodat het voertuig dat de varkens aanvoert gereinigd kan worden om het risico op overdracht van o.a. dierziektes te verminderen. Bij het buiten houden van varkens, echter, is het niet praktisch of niet mogelijk om een dergelijke wasplaats te hebben; er is immers geen sprake van een erf of bedrijf met stallen. Voor dit knelpunt is er een oplossing gekomen middels een verruiming in de regelgeving die geldt voor buitenvarkenshouders². Dit wordt gezien als een mooi resultaat.

Ten slotte beziet een aantal betrokkenen de resultaten en opbrengst van de Green Deal in breder perspectief (dan de knellende wet- en regelgeving). Zo is de sector ‘buitenvarkens’ inmiddels een erkende sector binnen de Producenten Organisatie Varkenshouderij (POV). Er heeft professionalisering plaatsgevonden, er is samenhang en er vindt overleg met

² De verruiming houdt in dat reiniging en ontsmetting mag plaatsvinden op de dichtstbijzijnde erkende wasplaats, indien de aanvoer van buitenvarkens plaats vindt op een weide, perceel of een andere plaats zonder opstal waar geen voorzieningen aanwezig zijn of redelijkerwijs kunnen worden aangelegd. Daarnaast zijn varkens nu te verplaatsen tussen percelen die (tijdelijk) tot het bedrijf gerekend worden. Er is een verplichting voor reinigen en ontsmetten opgenomen bij transporten van dieren buiten het eigen bedrijf en zonder eigen vervoersmiddel bij de dichtstbijzijnde wasplaats. Dit maakt het buiten houden van varkens en het verplaatsen van varkens binnen het eigen bedrijf mogelijk.

verschillende belanghebbenden plaats. Er wordt ook ingebracht dat de inzet van Herenboeren op veel terreinen (ook buiten de Green Deal) impact heeft gehad. Twee betrokkenen ziet daarnaast dat de Green Deal heeft geleid tot interne processen van bewustwording bij de betrokken partijen. Tot slot wordt gezegd dat een traject als de Green Deal mensen “uit hun dagelijkse leventje trekt”. Dat wordt als belangrijk gezien voor zo’n groot onderwerp.

2.2. Succesfactoren

Veel ondervraagden zijn zeer te spreken over de **prettige samenwerking en constructieve houding** van de betrokken partijen (8x). De ervaring is dat mensen positief en gemotiveerd zijn, en de bereidheid hebben om ruimte te bieden. “Ze zaten erin met de beste wil van de wereld,” geeft een betrokkene aan. Partijen omarmen het idee achter het concept Herenboeren, hebben hetzelfde doel voor ogen, en staan niet tegenover elkaar. Er wordt ook gezien dat partijen ondanks deze goede wil soms belemmerd worden door het huidige systeem, dat het bieden van ruimte een oprechte worsteling voor ze is (geweest).

Als belangrijke succesfactor wordt het ‘**energizing effect**’³ van Herenboeren en LNV genoemd (6x), zowel door partijen in het kernteam als daarbuiten. Een aantal personen heeft hard aan de Green Deal getrokken en toonde daarin veel doorzettingsvermogen. Ook het feit dat Herenboeren zich nooit negatief heeft uitgesproken over de gangbare sector, wordt gezien als succespunt.

Een betrokkene geeft aan dat de **veranderende houding** van Herenboeren ook heeft bijgedragen aan het succes van het proces. Waar ze eerst een instelling hadden van “laat ons maar gewoon onze gang aan” (aldus een betrokkene), kwam later het besef van de belangrijke rol die ze speelden in de sector en de verantwoordelijkheid die daarmee gepaard ging. Die veranderende houding maakte dat andere partijen ook flexibeler konden of wilden zijn richting Herenboeren. Ook het in een vroeg stadium betrekken van de gangbare sector wordt gezien als succesvol.

Waar er hobbels werden ervaren in de continuïteit van sommige betrokken organisaties, wordt anderzijds ook aangegeven dat er “mazzel” is geweest in het wel aanwezig zijn van continuïteit. Dat is het proces ten goede gekomen.

De maatschappelijke discussie rondom voedselproductie heeft volgens een betrokkene ook bijgedragen aan het succes van Herenboeren en het gesprek over het wijzigen van de wetgeving. Daarnaast heeft een financiële bijdrage vanuit de provincie aan Herenboeren geholpen in het proces. Tot slot wordt aangegeven dat het een succesfactor is geweest dat Herenboeren soms aansluiting vond/zocht bij andere processen in de voedseltransitie.

2.3. Knelpunten en belemmeringen

Betrokkenen bij de Green Deal zien een aantal belemmeringen wanneer ze terugblikken op het proces. Dat ligt allereerst bij het **verloop van het proces** zelf. Drie geïnterviewden geven aan dat verhinderingen of het vaak verzetten van afspraken niet hebben bijgedragen aan het

³ Catrien J.A.M. Termeer & Art Dewulf (2019) A small wins framework to overcome the evaluation paradox of governing wicked problems. Policy and Society, 38:2, 298-314.

behouden van enthousiasme. Ook geeft een betrokkene aan dat personele wisselingen bij partijen hebben geleid tot een gebrek aan continuïteit, waardoor de voortgang soms stagneerde. Daarnaast wordt door twee betrokkenen buiten het kernteam gezegd dat het succes van een proces of overleg soms afhankelijk is geweest van de betrokken ambtenaar op lokaal of regionaal niveau. Ten slotte geven vier betrokkenen aan dat besluitvorming bij overheden relatief veel tijd kost.

Een ander belangrijk (en gerelateerd) knelpunt is het **verminderen van de motivatie**, die aan het begin van het proces zo duidelijk aanwezig was. Het vraagt volgens een geïnterviewde om veel energie, doorzettingsvermogen en een lange adem om verandering te bewerkstelligen. En dat heeft niet iedereen. Een initiatiefnemer geeft aan dat de gemaakte afspraken helder zijn, maar er is bij het kernteam verschil van begrip en beleving over hoe afspraken worden nagekomen. Ook wordt er verschil in betrokkenheid ervaren bij (de voorbereiding van en aanwezigheid bij) vergaderingen. Een van de partijen uit het kernteam geeft aan dat er bij henzelf weinig intrinsieke motivatie is geweest voor deelname aan de Green Deal. Er was weinig aansluiting met deze partij en hun rol en betrokkenheid was niet altijd helder. Inmiddels is dit meer in balans.

Een derde knelpunt dat heel belangrijk wordt gevonden, is het **tekort aan tijd en/of budget** (8x). Dit is wellicht een knelpunt dat onderliggend is aan de bovengenoemde twee (verloop proces en gebrek aan motivatie). Er lag in eerste instantie geen budget onder de Green Deal, waardoor alle partijen moesten terugvallen op eigen uren. Inmiddels is er voor Herenboeren wel budget voor de uitvoering van het werkplan. Voorts wordt aangegeven dat de Green Deal te vrijblijvend is, zonder concreet werkplan en met enkel een inspanningsverplichting. Ook speelden de volle agenda's bij sommige organisaties een rol in de trage voortgang. Een respondent geeft aan dat Herenboeren mogelijk niet zo snel stappen heeft kunnen zetten omdat ze zich gericht heeft op zowel de Green Deal voor Herenboeren Wilhelminapark als op de landelijke Herenboeren-beweging.

Ten vierde ligt er volgens sommige betrokkenen (binnen en buiten het kernteam) **veel initiatief en werk bij Herenboeren** (3x). Een meer evenwichtige rol van alle partijen zou meer balans kunnen geven. “Nu blijft het toch stiekem het probleem van Herenboeren”, aldus een direct betrokkene. Desondanks geeft deze betrokkene ook aan dat “het probleem van de initiatiefnemers centraal staat [in de Green Deal]”, en dat “overheden centraal staan in het oplossen ervan”. Het ontbreken van budget zou een oorzaak kunnen zijn van het feit dat er veel werk bij Herenboeren ligt.

Een volgend geïdentificeerd knelpunt gaat over **onduidelijkheid over de ruimte die de Green Deal bood** (4x). Een betrokkene geeft aan dat bij (een deel van) de kerngroep ten onrechte het beeld bestond dat met de Green Deal alle juridische beperkingen voor de uitvoering van het concept Herenboeren konden worden omzeild. Bij de meeste partners leefde in eerste instantie het beeld dat de Green Deal direct onder de crisis- en herstelwet viel, waardoor er de mogelijkheid was om van wet- en regelgeving af te wijken. Dat was echter niet het geval – de vraag die er lag was: op welke manier kan Herenboeren afwijken (eventueel met behulp van de crisis- en herstelwet)? Ook het gebied waarop de Green Deal betrekking had, was in eerste instantie niet duidelijk (ging het om de 20 hectare Herenboerderij of om de totale 100 hectare?). Dit verschil in interpretatie leidde tot vertraging en heeft aan het begin van het

proces “parten gespeeld”, aldus een betrokkene. Tevens bleek dat niet het bestemmingsplan, maar landelijke wetgeving rondom o.a. milieu en diergezondheid een groter struikelblok was voor de activiteiten van Herenboeren. Dit heeft het proces van de Green Deal eveneens vertraagd, omdat steeds andere overheden betrokken moesten worden. Interessant is dat een betrokkene van de rijksoverheid aangeeft dat de Green Deal geschikt is om op lokaal niveau “dingen voor elkaar te krijgen”, iets wat bij deze Green Deal niet altijd het geval was.

Voorts wordt aangegeven dat het in een van de casussen lange tijd ontbrak aan “de doe-modus”. Gecombineerd met het gebrek aan praktijkervaring en de soms nauwe interpretatie van wet- en regelgeving bij sommige organisaties, heeft dit geleid tot traagheid in het proces. Ook het door initiatiefnemers waargenomen en/of vermoede risicodenken worden aangegeven als factor die voor traagheid of stroefheid zorgt.

Het proces verliep daarnaast niet altijd soepel omdat het “niet iemands taakomschrijving is om het landbouwsysteem aan te passen”, aldus een betrokkene. Anderzijds wordt aangegeven dat Herenboeren zich in de beginfase niet bewust was van de belangrijke rol die ze spelen in de (transitie van de) voedselsector, waardoor er door betrokkenen minder toeschietelijkheid was richting hen. Ook noemt een partij dat Herenboeren zich pas later realiseerden dat ze moesten rapporteren over waar wet- en regelgeving knelde: “ze hadden geen vrijbrief om gewoon hun gang te kunnen gaan.”

Twee geïnterviewden noemen een gebrek aan daadkracht en beschrijven de ervaring dat het – op het moment dat Herenboeren op het punt staat om echt toestemming te krijgen – heel lastig wordt voor regionale of lokale overheden om knopen door te hakken. “Dan proef ik terughoudendheid, of misschien een bepaalde angst om de nek uit te durven steken,” geeft een betrokkene buiten het kernteam aan. Deze persoon noemt hiervoor verschillende mogelijke redenen: in een aantal gevallen gebrek aan bestuurlijke dekking, angst om ergens op afgerekend te worden, voor de reactie van anderen (bij het scheppen van precedent), voor rechtszaken en/of voor de gangbare landbouwsector.

Ten slotte geven twee organisaties aan dat het grote netwerk van Herenboeren soms geleid heeft tot onduidelijkheid, omdat het lastig was om intern overzicht te houden wanneer er veel collega’s een lijntje hadden met hen. “Er druppelden aan alle kanten dingen binnen,” gaf een respondent aan.

2.4. Geleerde lessen en suggesties voor verbetering

De eerste geleerde les gaat over het doen van **voorwerk** (4x). Zo geeft een betrokkene aan dat het goed was geweest als Herenboeren vooraf beter na had gedacht over hun plan en doel, waar de knelpunten zouden liggen en hoe die opgelost zouden kunnen worden. Dan kan ook het juiste (beleids)instrument worden gekozen. Er is veel tijd overheen gegaan voordat duidelijk werd dat het bestemmingsplan niet het geëigende instrument was voor het bieden van leerruimte, omdat er op provinciaal en landelijk niveau wet- en regelgeving knelde. Anderzijds wordt door Herenboeren ingebracht dat bij aanvang van het traject is aangegeven dat ze deze aspecten vooraf niet geheel uit wilden en konden denken. Het was volgens hen juist inherent aan het concept dat knelpunten nog (groten)deels onbekend waren.

Er wordt daarnaast aangegeven dat van tevoren beter nagedacht had moeten worden over **doel en budget**. Daar hadden veel duidelijkere afspraken over gemaakt moeten worden, zodat de Green Deal minder vrijblijvend zou zijn.

Een geïnterviewde geeft aan dat de Green Deal meer op had kunnen leveren wanneer deze direct onder de crisis- en herstelwet was geplaatst. Dan was de leerruimte legitiem geweest (dat is bij de huidige Green Deal niet het geval). Een andere betrokkene geeft aan dat een Green Deal dan niet eens nodig was geweest. Een partij geeft aan dat deze mogelijkheid gezamenlijk is onderzocht en niet haalbaar is gebleken. Dat wordt door een aantal geïnterviewden bevestigd: er wordt aangegeven dat het niet mogelijk was om de Green Deal onder de crisis- en herstelwet te plaatsen, omdat bij voorbaat nog niet (geheel) duidelijk was welke knelpunten Herenboeren tegen zou komen.

Twee deelnemers geven aan dat het **bestuurlijke niveau onderbelicht** is geweest in de uitvoering van de Green Deal. Van tevoren werd ingezet op een niet te zware bestuurslaag (vanwege een wens voor focus op de uitvoering), maar nu wordt aangegeven dat het waardevol zou zijn (geweest) om toch een stuurgroepoverleg te hebben waarin de voortgang van de Green Deal wordt besproken. Hier kunnen bijvoorbeeld opdrachten worden uitgezet en bestuurders worden ingezet om bij te dragen aan het oplossen van knelpunten. Ook het vooraf bepalen van mijlpalen wordt genoemd als middel om de energie in het proces te houden.

Een van de lessen gaat over de pogingen om het concept Herenboeren in te passen in het bestaande, huidige landbouwsysteem. Verschillende betrokkenen geven aan dat dit volgens hen niet (goed) mogelijk is (5x). Hoofdstuk 3 gaat hier verder op in.

Tot slot geven twee betrokkenen aan dat het hebben van **gezamenlijk besef en begrip van de opdracht** die onder de Green Deal ligt, heel belangrijk is voor het succes van het proces. De opdracht is volgens een van de betrokkenen namelijk “gigantisch: het gaat over het scheppen van een kader waardoor de landbouw kan transformeren”. Als alle partijen ditzelfde startpunt begrijpen en delen, komt dit volgens deze geïnterviewde de voortgang ten goede. Tegelijk zijn er partijen die menen dat je moet “opletten dat je de Green Deal niet te breed maakt”. Dit maakt duidelijk dat helderheid over ieders rol belangrijk is voor voortgang en succes van het traject; en laat tevens zien dat de neuzen voor wat betreft het doel en reikwijdte van de Green Deal niet volledig dezelfde kant op stonden (en mogelijk staan).

3. De Green Deal als instrument voor verduurzaming

Dit hoofdstuk bekijkt de potentie van de Green Deal als instrument voor verduurzaming in brede zin. Gekeken wordt naar de effectiviteit van de Green Deal Natuurinclusief Grondgebruik tot nu toe en naar ervaren belemmeringen voor het succes van de Green Deal.

3.1. Potentie Green Deal als instrument

Organisaties zijn verdeeld over de vraag of de Green Deal een geschikt instrument is om verduurzaming te bereiken. Sommigen vinden de potentie van de Green Deal beperkt, anderen vinden de Green Deal wel geschikt en weer een aantal ziet een Green Deal als een van de mogelijkheden voor verduurzaming.

Partijen die aangeven dat de potentie van de Green Deal beperkt is, geven aan dat de thematiek van de landbouwtransitie te complex is om middels een Green Deal echte verandering te bereiken (4x). “Er moet van bovenaf naar oplossingen worden gezocht,” geeft een betrokkene aan. Zoals aangegeven is deze Green Deal niet onder de crisis- en herstelwet geplaatst (wat volgens sommigen kansrijker was geweest), omdat van tevoren niet volledig helder was welke wetten en regels zouden knellen. Dat roept de vraag op of de Green Deal wel een geschikt instrument is voor dergelijke grote en complexe innovaties.

Een partij geeft aan dat de Green Deal nauwelijks heeft bijgedragen aan verduurzaming, al heeft het proces volgens betrokkenen wel een hoop informatie opgeleverd. Er wordt ook ingebracht dat de Green Deal een goed instrument is ter duiding van de problematiek, maar niet het instrument om de transformatie van de landbouw in gang te zetten. “Misschien is deze evaluatie wel de belangrijkste bijdrage van de Green Deal,” geeft een partij aan.

Twee geïnterviewden geven aan dat de snelheid waarmee knelpunten worden opgelost, veel te laag is. In de Green Deal worden knelpunten veelal volgordelijk aangepakt, en volgens hen is een ander instrument nodig waarin meer integraal en systematisch kan worden gewerkt.

Er zijn ook twee partijen die aangeven dat vijf jaar niet genoeg is om de afspraken in de Green Deal na te kunnen komen. Daarvoor worden verschillende redenen aangedragen: omdat de Green Deal te ambitieus is, en/of omdat ontwikkelingen binnen organisaties of in de buitenwereld niet zo snel gaan.

Daartegenover staan partijen die positief zijn over de potentie van de Green Deal (3x). Eén van de betrokkenen geeft aan dat er geen andere manier lijkt te zijn om wet- en regelgeving tijdelijk aan te kant te zetten en te veranderen. De potentie van de Green Deal wordt ook gezien in het bij elkaar brengen van verschillende partijen die allen dezelfde intentie uitspreken. Betrokkenen die zeggen dat de Green Deal één van de mogelijkheden voor verduurzaming is (3x), geven aan dat het etiket ‘Green Deal’ behulpzaam is voor het succes ervan. Dat hebben partijen ook intern in hun organisatie ervaren. Maar er zijn ook andere vormen die kunnen werken, wordt gezegd. De waarde van de Green Deal wordt vooral gezien in het bieden van ondersteuning aan ondernemers die innovatief bezig zijn en die worden aangesproken op hun doorzettingsvermogen omdat ze tegen knelpunten aanlopen. De Green Deal ondersteunt daarbij en biedt volgens een betrokkene “de mogelijkheid om knelpunten tot de kern af te pellen”.

Twee betrokkenen geven aan dat het wellicht zinvol is om een brede evaluatie van de Green Deals uit te voeren. Zo kunnen Green Deals in samenhang worden gezien en kunnen vergelijkbare Deals mogelijk van elkaar leren. Ook kunnen dan lessen worden getrokken uit het cumulatieve effect van Green Deals. Als er belemmeringen zijn die in meerdere processen gezien worden, kan daar misschien over de gehele linie wat aan worden gedaan. En mocht de succesgraad laag zijn bij veel Green Deals, dan is het volgens deze betrokkenen goed om te reflecteren op de geschiktheid van de Green Deal als instrument.

3.2. Belemmeringen

De geïnterviewden zien verschillende redenen die maken dat de potentie van de Green Deal niet (geheel) waargemaakt is of kan worden. Een deelnemer twijfelt bijvoorbeeld of de Green Deal wel bij de juiste directies van LNV op tafel ligt. LNV geeft daarentegen aan dat er binnen directies constructief wordt nagedacht over oplossingen en goed wordt samengewerkt. Er ontbreekt in het proces van de Green Deal echter een stuurgroep waarmee knelpunten en ervaringen kunnen worden besproken.

Een andere betrokkene zegt dat handhaving bij verruiming of bij nieuwe vormen van voedselproductie soms lastig is. Ook wordt Europese wetgeving gezien als knelpunt. Daarnaast geven twee respondenten aan dat niet alleen wet- en regelgeving knellend is: ook grondbezit en -gebruik en administratieve kosten (voor bijvoorbeeld een keurmerk) kunnen (onder andere) beperkend zijn voor innovatieve concepten. Voorts wordt ingebracht dat het ontbreken van succesverhalen van natuurinclusieve boeren wellicht maakt dat de Green Deal nog weinig resultaat heeft geboekt.

Volgens een van de initiatiefnemers is de grootste belemmering het ontbreken van het gevoel van urgentie bij een aantal van de partijen. Een andere betrokkene geeft aan dat het niet aansluiten van de wet- en regelgeving op de situatie waar we naartoe willen, het belangrijkste knelpunt is. Deze is geënt op de huidige hoogproductieve landbouw, en dat maakt de omslag naar natuurinclusieve landbouw heel ingewikkeld (zie hiervoor verder 3.2.2). Tevens wordt aangegeven dat de organisatiestructuur van overheden mogelijk gezorgd heeft voor stroefheid in het proces: “Hoezeer een initiatief ook inhoudelijk past bij de beleidsrichting, het blijft soms moeilijk om daar zomaar in mee te gaan”. Een initiatiefnemer ervaart inderdaad dat het bij overheden wisselend is of er wordt meegedacht met de initiatiefnemers of niet. Een direct betrokkene geeft aan een zorg te hebben gehad om er alleen voor te staan, wat een uitdaging was in de totstandkoming en uitvoering van de Green Deal.

Een aantal betrokkenen geeft tot slot aan dat er angst voor precedents is (geweest) in het proces van de Green Deal (6x). De Green Deal heeft wel geholpen in het verminderen van die angst: “deze gaf de mogelijkheid voor de overheid om bepaalde zaken uit te proberen en om dat uit te kunnen leggen zonder dat het precedents schept”, aldus een geïnterviewde.

In de volgende paragrafen wordt een tweetal belemmeringen in meer detail beschreven. Gekeken wordt naar verschillen in houding tussen betrokkenen en naar het huidige systeem van wet- en regelgeving in relatie tot het doel van de Green Deal en het concept Herenboeren.

3.2.1. Verschil in aanpak en werkwijze

Er zijn partijen die huiverig zijn voor te veel Green Deals of innovatieve concepten. Een van de betrokkenen geeft bijvoorbeeld aan het lastig te vinden dat Green Deal een toverwoord lijkt te zijn, waarmee alles mogelijk is. De inhoud moet wel juist blijven, geeft deze partij aan. “Het kaf moet van het koren worden gescheiden,” wordt ook gezegd. Er is daarnaast een partij die aangeeft dat er veel coulance is geweest met het bieden van ruimte aan Herenboeren. Voorts geeft een betrokkene aan dat een enorme groei van innovatieve concepten als buitenvarkens “niet per se duurzaam is” vanwege onder andere het risico op dierziekten en verhoogde emissies. Deze redenering vertrekt vanuit de huidige dieraantallen in Nederland, terwijl in nieuwe concepten de rol van het dier in het

voedselsysteem veel kleiner is. Daartegenover staan partijen (met name de initiatiefnemers van de Green Deal) die vinden dat er niet genoeg (leer)ruimte wordt geboden in de Green Deal, en die juist een groei van innovatieve concepten voor ogen hebben. Dit is een verschil in houding waarin **systeemveranderaars (of uitdagers) tegenover behouders** staan.

Er zijn verschillende partijen die aangeven dat initiatiefnemers aan de voorkant een gedegen analyse dienen te maken van het doel en de reden van de aanvraag van een Green Deal (3x). Een van de betrokkenen brengt in dat wanneer Herenboeren kan aantonen dat de risico's van hun activiteiten beperkt zijn, er een grotere kans is dat er een uitzondering gemaakt kan worden. Ook andere betrokkenen noemen de risico's die gepaard gaan met bijvoorbeeld het buiten houden van dieren (bijvoorbeeld aangaande voedselveiligheid en diergezondheid). Een respondent geeft aan dat initiatiefnemers bij een nieuw concept bij aanvang helder in beeld moeten hebben wat knelpunten en risico's zijn. Op basis daarvan kan besloten worden of regelgeving wordt aangepast. Initiatiefnemers stellen dat de mate van innovativiteit van het Herenboeren-concept maakte dat het niet mogelijk was om alle veranderingen of knelpunten bij voorbaat helder te hebben. Het bovenstaande wordt door een respondent als volgt verwoord: "Er is volgens mij een neiging naar centrale aansturing, naar het willen hebben van grip op wat er gebeurt". Een andere betrokkene zegt: "soms zien mensen dezelfde kansen, maar verschillende risico's." Terwijl de transitie naar een nieuw voedselsysteem juist vraagt om het losser laten van deze grip, om te handelen vanuit vertrouwen in plaats van vanuit risico. Ondanks dat het vertrouwen in Herenboeren en in de Green Deal expliciet is uitgesproken door partijen, ervaren initiatiefnemers in de praktijk situaties waaruit dat vertrouwen niet blijkt. Hier zien we een verschil in hoe om wordt gegaan met innovaties waarvan risico's nog niet (volledig) bekend zijn.

Een punt dat wordt aangehaald is de mate van bereidheid om te kijken naar het doel van bepaalde wetten en regels. Dat doel is niet altijd meer helder. Initiatiefnemers geven aan dat gevoerde discussies soms niet gaan over het waarom van een handeling die strijdig is met wet- en regelgeving, maar over de letter van de wet (een voorbeeld hiervan is de hoogte van de omheining van de kippenren op Herenboeren Wilhelminapark). Uiteindelijk gaat het er volgens een betrokkene om waarom een handeling wordt verricht en of die bijdraagt aan de transitie. Een partij buiten de kerngroep geeft aan dat altijd goed moet worden gekeken wat er in gevaar kan komen als je wet- en regelgeving loslaat binnen een Green Deal. Ook hier wordt een verschil in houding tussen de organisaties zichtbaar, rondom het thema **controleren versus faciliteren**.

Een van de partijen geeft aan dat de uitdaging van de transformatie van de landbouw "echt enorm" is en dat niet alle partijen doordrongen zijn van het besef daarvan. Anderzijds geeft een andere partij aan dat de Green Deal juist niet te breed moet worden gemaakt. "Er waren zoveel onderwerpen die er deel van uitmaakten," werd gezegd. Hier wordt een verschil zichtbaar in de **visie van partijen op het doel en de reikwijdte van de Green Deal** (zie ook paragraaf 2.4).

3.2.2. Wet- en regelgeving niet gericht op natuurinclusieve landbouw

Een belemmering die meermaals wordt genoemd (5x) is dat de wet- en regelgeving uitgaat van de gangbare landbouwsector, zowel planologisch als wat betreft natuurbescherming. Innovatieve concepten passen niet in die wetgeving, wat het heel lastig maakt om te

verruimen of wetten en regels aan te passen. “Het gemengde agrarische bedrijf past nergens meer in de wet- en regelgeving”, aldus een betrokkene. Het veranderen van het huidige systeem van wet- en regelgeving wordt daarom door sommigen gezien als een doodlopende weg. Een respondent geeft aan dat innovaties per definitie niet aansluiten op wet- en regelgeving; dat is inherent aan zulke concepten. Er zou volgens deze betrokkene meer intentie en daadkracht moeten zijn om daar mogelijkheden voor te creëren.

Een van de mogelijkheden die verschillende partijen aandragen is het creëren van een systeem van leerruimte, oftewel een soort ‘ontdekkingszone’ voor innovaties zoals het Herenboeren-concept. “Niet vanuit vrijheid blijheid, maar vanuit een lerend perspectief,” zegt een betrokkene. En wellicht kan vervolgens vanuit die nieuwe, gewenste situatie geheel nieuwe of eigen wet- en regelgeving worden ontworpen. Mogelijk kunnen hiervoor lessen worden getrokken uit het traject van de buitenvarkenshouders, die een eigen vorm van IKB (Integrale Keten Beheersing) aan het ontwerpen zijn.

Een concrete optie van een van de betrokkenen is de volgende: misschien kunnen er bedrijfstypen worden opgesteld die leerruimte krijgen. Een soort profielomschrijving met elementen zoals circulariteit, agro-ecologisch, lokaal. Vervolgens kunnen pilotprojecten plaatsvinden met of op deze bedrijven. Die zijn dus niet gebonden aan een bepaalde regio (zoals de ruimte nu gedefinieerd is). Op deze manier krijgen dergelijke pioniers ruimte om te laten zien hoe ze bijdragen aan de beleidsdoelen die we bedrijfsmatig en maatschappelijk belangrijk vinden.

Een andere mogelijkheid die wordt genoemd is het definiëren wat initiatieven uniek maakt. Als dat vastgesteld kan worden, kunnen uitzonderingen voor zulke concepten worden gemaakt vanwege de bijdrage aan maatschappelijke doelen. Dit zou de angst voor precedentes wellicht kunnen wegnemen. Het beoordelen hiervan is volgens een respondent een vaardigheid op zich.

Het sluiten van een prestatie-overeenkomst is ook een idee dat wordt ingebracht. Deze overeenkomst kan middels concrete afspraken de visie van LNV op duurzame landbouw en de bijdrage van Herenboeren hieraan samenbrengen.

4. Conclusies en aanbevelingen

Wanneer gekeken wordt naar de afspraken die bij de start van de Green Deal zijn gemaakt, zien we dat de resultaten na vier jaar beperkt zijn. Ondanks de prettige en constructieve samenwerking en inzet van betrokken partijen, verloopt het traject traag. Geïnterviewden noemden hiervoor een aantal belangrijke knelpunten, zoals:

- een stroef proces;
- een verschil in de mate van motivatie en betrokkenheid tussen partijen;
- een tekort aan tijd en budget;
- het niet helder zijn van de rol van een enkele partij binnen het kernteam.

Dit roept de vraag op of er in de huidige vorm voldoende betrokkenheid van alle partijen bij de Green Deal is voor een succesvol vervolg. Het ontbreken van budget zou ten grondslag kunnen liggen aan de overige geconstateerde knelpunten. Ook het verschil van interpretatie

over de probleemstelling, het doel en de reikwijdte van de Green Deal kan hieraan hebben bijgedragen.

Daarnaast heeft de Green Deal in bepaalde mate een ‘valse start’ gekend omdat in de beginfase niet voor alle partijen duidelijk was welke juridische ruimte het instrument bood en op welk gebied het betrekking had (zie paragraaf 2.3 voor toelichting). Dit heeft tot vertraging van het proces geleid. Gecombineerd met de kritische blik van een aantal partijen op de effectiviteit van de Green Deal in relatie tot de complexiteit van de wet- en regelgeving (die niet gericht is op natuurinclusieve vormen van landbouw), stellen wij dat verlenging van de Green Deal in huidige vorm geen voor de hand liggende optie is. Echter, het belang en de noodzaak van het (blijven) creëren van leerruimte zijn helder. Daarbij zijn bestuurlijke betrokkenheid en centrale organisatie van belang voor een succesvol en effectief verloop. In de hiernavolgende paragrafen wordt dit verder onderbouwd.

Uit deze evaluatie zijn voorts de volgende drie belangrijke conclusies gekomen:

- Innovatieve concepten zoals Herenboeren passen niet in het huidige systeem van wet- en regelgeving;
- Verschillen in aanpak en werkwijze tussen organisaties hebben gezorgd voor uitdagingen in het proces van de Green Deal;
- Regie en sturing van het proces waren onvoldoende aanwezig, wat heeft geresulteerd in stroefheid en traagheid in het proces van de Green Deal.

Indien wordt besloten om de Green Deal (al dan niet in aangepaste vorm) te verlengen, dienen daarbij volgens ons de volgende aspecten en verbeterpunten meegenomen te worden:

- zorg voor helderheid over de rol en betrokkenheid van elke deelnemende partij;
- creëer (opnieuw) duidelijkheid over het doel en de reikwijdte van de Green Deal en over de (juridische) ruimte die het instrument biedt⁴;
- zorg voor onderliggend budget voor de betrokken partijen;
- zorg dat er één aanspreekpunt of coördinator is bij elke betrokken partij;
- stel een stuurgroep in (met vertegenwoordigers op alle overheidsniveaus) die zorgt voor regie en sturing.

Er zijn twee aspecten die maken dat de Green Deal in huidige vorm wellicht niet het juiste instrument is voor het realiseren van verandering. Dat zijn de volgende:

- Er is een verandering van houding nodig zodat leerruimte kan worden gegeven aan innovatieve concepten;
- Er is wellicht een parallel systeem van wet- en regelgeving nodig voor natuurinclusieve landbouw.

Deze worden in de volgende paragrafen toegelicht.

[Van controle en beheersing naar weerbaarheid en faciliteren](#)

Er is sprake van verschillen in houding tussen de betrokken partijen, waarbij beheersing of controle van het systeem tegenover een wens voor meer leerruimte staat (paragraaf 3.2.1). Het huidige systeem van wet- en regelgeving is gericht op het zoveel mogelijk afdekken van

⁴ Inmiddels is er helderheid over de juridische ruimte binnen deze Green Deal.

mogelijke risico's, wat het toekennen van uitzonderingen en het verruimen of veranderen van wetgeving een complex en stroef proces maakt. Dat komt mede omdat de gevraagde verruiming door verschillende overheidslagen en binnen overheden door verschillende afdelingen moeten worden beoordeeld.

Om de beoogde landbouwtransitie te versnellen, moet leerruimte worden geboden ten aanzien van emissies (niet ten aanzien van mens- en dierziekten). Een duurzaam voedselsysteem is een systeem met aandacht voor de vitaliteit en weerbaarheid van de bodem, de planten en de dieren. Het dier speelt een veel minder grote rol dan in het huidige systeem. Emissies van aparte bedrijfsonderdelen lijken wellicht soms hoger dan nu (voornamelijk in de veehouderij), maar het systeem als geheel zal een lagere milieubelasting kennen. Om tot dat systeem te komen is echter ruimte nodig voor innovatieve concepten die daarnaartoe werken. Meer faciliteren (in plaats van controleren) kan leiden tot het bieden van meer leerruimte. Het landelijk organiseren van deze grotere ruimte is daarbij belangrijk. Vanzelfsprekend moet gezondheid van mens en dier gewaarborgd worden en zal er nog steeds monitoring moeten plaatsvinden (bijvoorbeeld op dioxines, ehc, etc.). Knelpunten rondom ruimtelijke ordening en milieuwetgeving kunnen wat ons betreft worden losgelaten in dit proces. De doelstelling en verwachting van innovatieve concepten is om hierop goed te presteren. Geef nieuwe concepten eerst de ruimte om zich te ontwikkelen en te professionaliseren, en voer daarna bijvoorbeeld emissiemetingen uit. Anders is het risico dat de landbouwtransitie geen sprong zal maken.

De angst voor precedentwerking is door een aantal betrokkenen genoemd als knelpunt. Ons inziens is het inherent aan concepten als Herenboeren dat er precedent wordt geschapen en dat is in dit geval positief. Herenboeren is één van de voorbeelden van een natuurinclusief voedselsysteem dat we als samenleving voor ogen hebben. Dit concept kan een inspiratie bieden voor anderen om te laten zien hoe het anders kan. Wat ons betreft is het dus onontkoombaar en zelfs gewenst om op deze manier precedent te scheppen. Mits dat, zoals genoemd, gepaard gaat met het waarborgen van zaken als gezondheid en voedselveiligheid. En mits andere belanghebbenden worden meegenomen in het proces of in de communicatie, zodat er begrip en draagvlak blijft of ontstaat.

De vraag is of de Green Deal een geschikt instrument is om met de verschillen in houding en cultuur tussen personen en organisaties om te gaan. Bij het beslissen over een vervolg of verlenging moet volgens ons worden geëvalueerd of, en op welke manier, het proces ruimte kan bieden aan het omgaan met deze verschillen.

[Nieuw systeem wet- en regelgeving voor nieuwe landbouw](#)

Naast de beheersing en het afdekken van risico's, is het huidige systeem van wet- en regelgeving gebaseerd op het gangbare, intensieve systeem van landbouw. Dit maakt het toekennen van uitzonderingen en het verruimen of veranderen van wetgeving eveneens een complex en stroef proces. Gebleken is dat een concept als Herenboeren tegen zoveel knelpunten aanloopt omdat het bijna volledig buiten de bekende kaders opereert. Hierdoor wordt doorgang van het concept erg bemoeilijkt. Dat vraagt van initiatiefnemers en innovatieve ondernemers om langdurige energie en doorzettingsvermogen. En dat roept wederom de vraag op of de Green Deal in de huidige vorm wel effectief en zinvol is, omdat het volgordelijk aanpakken van de knelpunten geen snelle manier is gebleken om ruimte te

creëren voor nieuwe concepten en daarmee voor de transitie van het voedselsysteem. De vraag rijst zelfs of deze transitie effectief zal kunnen plaatsvinden indien uitgegaan wordt van aanpassing en/of verruiming van de huidige systematiek van wet- en regelgeving. In deze evaluatie hebben betrokkenen aangegeven dat zij het ontwikkelen van een nieuw, parallel systeem van wet- en regelgeving voor natuurinclusieve landbouw een betere optie vinden (zie ook 3.2.2). Wij adviseren om deze optie serieus te verkennen en te overwegen.

Overige aanbevelingen

Betrokkenen hebben een drietal aanbevelingen gedaan dat kan helpen bij het vormgeven van een proces of instrument dat de gewenste verandering mogelijk sneller of effectiever gaat realiseren. Hierbij gaat het om de realisatie van het concept Herenboeren (wat verder gaat dan deze (en andere) Green Deals). Het betreft de volgende aanbevelingen:

- zorg voor ambtelijke betrokkenheid en actie op hoog niveau;
- realiseer (bestuurlijk) commitment op alle overheidslagen;
- ontwikkel een instrument dat zinvol is voor alle Herenboeren (en andere innovatieve concepten), en niet enkel voor Herenboeren Boxtel.

Deze worden hieronder nader beschreven.

Ten eerste is er volgens een respondent op hoog ambtelijk niveau betrokkenheid en actie op het onderwerp van de Herenboeren en de transitie van het voedselsysteem nodig. Dit kan een traag proces, waarbij knelpunten door verschillende (overheids)lagen en -afdelingen moeten worden besproken en beoordeeld, voorkomen. Middels het vanuit hoog niveau aanpassen van wet- en regelgeving alsmede door investeringen, kennisontwikkeling en onderzoek (allen op nationaal en Europees niveau) moet ingezet worden op omschakeling van de landbouw, aldus deze betrokkene.

Ten tweede geeft een andere betrokkene aan dat er (bestuurlijk) commitment nodig is op alle overheidslagen om de transitie te bewerkstelligen. Innovatieve ondernemers met een groot gevoel van urgentie ervaren niet altijd dat andere partijen eenzelfde gevoel van urgentie hebben. Dat gevoel van urgentie kan alleen doorwerken als er politieke (en maatschappelijke) erkenning is voor de benodigde veranderingen. Het hebben van bestuurlijk draagvlak kan volgens deze betrokkene bijdragen aan een groter succes van de transitie dan de Green Deal kan. Een geïnterviewde geeft daarnaast aan dat er kansen voor versnelling liggen wanneer de politiek elkaar op verschillende niveaus meer steunt in het proces, waarbij er voorbij politieke kleur wordt gekeken.

Tot slot wordt aangegeven dat de huidige Green Deal gekoppeld is aan Herenboeren Wilheminapark. Dat staat in contrast met de brede landelijke beweging die Herenboeren (aan het worden) is. Het geleerde van deze Green Deal kan wellicht worden uitgedragen naar andere Herenboeren-locaties, maar de gemaakte uitzonderingen zijn niet altijd elders toepasbaar omdat het bestemmingsplan altijd gebonden is aan een locatie. Er zou dan voor elke locatie een Green Deal geformuleerd moeten worden, en dat is niet efficiënt. Dit roept wederom de vraag op of de Green Deal het geschikte instrument is voor het realiseren van de benodigde brede en diepgaande verandering van het voedselsysteem.

Op basis van deze evaluatie concluderen wij dat de Green Deal, zoals aangegeven, in huidige vorm niet effectief genoeg is gebleken voor de transitie waar we als maatschappij voor staan.

Een vervolg van het traject is wel wenselijk en noodzakelijk voor een verandering van ons voedselsysteem. Leerruimte, bestuurlijke betrokkenheid en landelijke regie zijn daarbij essentieel.

Bijlagen

Bijlage 1: Lijst van geïnterviewde personen

Initiatiefnemers

- Geert van der Veer, Voorzitter Herenboeren Nederland, initiatiefnemer Green Deal.
- Boudewijn Tooren, Voorzitter coöperatie Herenboeren Wilhelminapark Boxtel.
- Bas Volkers, Coördinator cluster Natuur & Samenleving bij LNV.

Kernteam (of voormalig kernteam)

- Edo Dijkman, voormalig Opleidingsdirecteur Management van de leefomgeving; dier en veehouderij bij HAS Den Bosch. Nu directeur van CLM.
- Ellen Weerman, docent en onderzoeker bij HAS Den Bosch onder het lectoraat van Erwin en Daan.
- Clementine van der Meijden, Beleidsmedewerker ruimtelijke ontwikkeling stedelijk gebied, Mijn Gemeente Dichtbij.
- Joep van Gorp, Beleidsmedewerker ruimtelijke ontwikkeling buitengebied, Mijn Gemeente Dichtbij.
- Eugène van Lieshout, provincie Noord-Brabant: wonen, werk en leefomgeving.
- Hermke Helsper, provincie Noord-Brabant: wonen, werk en leefomgeving.
- Marten Meijers, beleidsmedewerker LNV, directie natuur.
- Bas Volkers, Coördinator cluster Natuur & Samenleving bij LNV.

Partijen buiten het kernteam

- Erwin van Woudenberg, Lector innovatief ondernemen met natuur bij HAS Den Bosch (duolectoraat met Daan Groot).
- Ben Bruurs, ondernemer/varkenshouder De Elshorst.
- Fleur Bartels, Beleidsmedewerker POV.
- Robert Dellevoet, Senior Inspecteur NVWA.
- Heleen Prinsen, Specialist dier ZLTO.
- Herman Litjens, Specialist dier ZLTO.
- Martijn Stijntjes, Dierenarts bij team diergezondheid van LNV.
- Theo Schulpen, lid Herenboeren Wilhelminapark, zelfstandig adviseur.
- Marjon Wijdeven, zelfstandig adviseur.
- Anne-Marie Spierings, voormalig gedeputeerde provincie Noord-Brabant.
- Peter van de Wiel, voormalig wethouder gemeente Boxtel
- Peter van Agt, pluimveehouder.
- Flore Groen, bedrijfsjurist.

Bijlage 2: Interviewvragen

Vragen aan (direct) betrokkenen bij de Green Deal

Bij doel 1: Het evalueren van de voortgang van de processen binnen de Green Deal. Er wordt gekeken naar de oogst van de afgelopen jaren en er worden aanbevelingen gedaan ten aanzien van verbeteringen van de processen.

- Hoe kijk je terug op het verloop van de Green Deal tot nu toe?
- Wat is er bereikt in de afgelopen 3 jaar (inhoudelijk)? Is dit in lijn met de verwachting/in hoeverre ben je tevreden over dit resultaat?
- Waar ben je het meest positief over? Wat waren de succesfactoren volgens jou?
- Wat is volgens jou het minst succesvol geweest? Waar lag dat aan?
- Kun je iets zeggen over de borging van de activiteiten binnen de organisatie?
- Welke lessen zijn er geleerd? Hoe kunnen die bijdragen aan het toekomstige proces?
- Heb je suggesties voor verbetering van het proces? Zo ja, welke?

Bij doel 2: Op basis van de eerste interviews wordt gereflecteerd op de potentie van de Green Deal. In hoeverre is dit een geschikt instrument binnen de huidige beleidscontext?

- In hoeverre is volgens jou de Green Deal (in potentie) een geschikt instrument voor verduurzaming?
- In hoeverre heeft de Green Deal in de praktijk tot nu toe wel of niet bijgedragen aan verduurzaming?
- Zijn er belemmeringen waardoor de potentie van de Green Deal (nog) niet waargemaakt kan worden? Zo ja, welke belemmeringen zie je?
- Heb je suggesties voor het wegnemen van deze belemmeringen?
- Heb je ideeën over de toekomst van de Green Deal? In hoeverre is dit volgens jou een geschikt instrument? Indien wel, waarom? Indien niet, heb je suggesties voor andere tools/instrumenten?

Vragen aan betrokkenen bij satellietprojecten

- Algemeen: kun je iets vertellen over het project waar je mee bezig bent? Hoe gaat dan in z'n werk en hoe verloopt het proces?
- Hoe kijk je terug op het proces tot nu toe? Wat is er bereikt en is dat in lijn met de verwachting?
- Waar ben je het meest positief over en wat is volgens jou het minst succesvol geweest?
- Wat betreft de positieve punten: wat waren de succesfactoren volgens jou?
- Daar waar het niet zo succesvol was: waar lag dat volgens jou aan?
- Welke lessen zijn er geleerd? Hoe kunnen die bijdragen aan het toekomstige proces?
- Heb je suggesties voor verbetering van het proces? Zo ja, welke?
- Kun je iets zeggen over het instrument/proces in relatie tot de complexiteit van de wet- en regelgeving?
- Kan je iets zeggen over jullie instrument(en) in verhouding tot de Green Deal?

Bijlage 3: Green Deal tekst

C-213

Green Deal Natuurinclusief Grondgebruik Herenboeren

Partijen

1. De Staatssecretaris van Economische Zaken, de heer M.H.P. van Dam, handelend in zijn hoedanigheid van bestuursorgaan, hierna te noemen: EZ;
2. De Staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu, mevrouw S.A.M. Dijkma, handelend in haar hoedanigheid van bestuursorgaan, hierna te noemen: IenM;

EZ en IenM hierna samen te noemen: Rijksoverheid;

3. Gedeputeerde Staten van de Provincie Noord-Brabant, namens deze mevrouw M.J.G. Spierings, gedeputeerde Agrarische ontwikkeling, Energie en Bestuur, hierna te noemen: Provincie Noord-Brabant;
4. Het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Boxtel, namens deze de heer P. van de Wiel, wethouder ruimtelijke ontwikkeling, volkshuisvesting, milieu en duurzaamheid, hierna te noemen: Gemeente Boxtel;

Partijen 3 en 4 hierna samen te noemen: Regionale Overheden;

5. De Marggraff Stichting zijnde landgoedeigenaar, namens deze de heer F.F.G. Bevoort, bestuurslid, hierna te noemen: Marggraff Stichting;
6. De Stichting Herenboeren Nederland zijnde innovator, namens deze de heer G. van der Veer, voorzitter, hierna te noemen; Stichting Herenboeren;
7. Coöperatie Herenboeren Wilhelminapark (WP), namens deze en de participerende community, de heer B.A. Tooren, voorzitter, hierna te noemen; Herenboeren WP;

Partijen 5 t/m 7 hierna samen te noemen: Herenboeren;

8. HAS Hogeschool Den Bosch, namens deze de heer E. Dijkman, opleidingsdirecteur Dier- en veehouderij en Management van de Leefomgeving, hierna te noemen: HAS;

Partijen 1 t/m 8 hierna afzonderlijk of samen te noemen: Partij of Partijen.

Algemene overwegingen

1. Om onze welvaart ook voor toekomstige generaties te behouden is het nodig om het concurrentievermogen van onze economie te versterken en tegelijkertijd de belasting van het milieu en de afhankelijkheid van fossiele energie en schaarse grondstoffen te verminderen.
2. Creativiteit, ondernemerschap en innovatie zijn essentieel om deze omslag naar groene groei mogelijk te maken. Bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties nemen volop concrete initiatieven voor vergroening van economie en samenleving. Met de Green Deal Aanpak wil het kabinet deze dynamiek in de samenleving op groene groei optimaal benutten.
3. Green Deals bieden bedrijven, burgers en organisaties een laagdrempelige mogelijkheid om samen met de overheid te werken aan groene groei. Initiatieven uit de samenleving staan daarbij aan de basis. Daar waar deze tegen belemmeringen aanlopen die volgens initiatiefnemers kunnen worden aangepakt op rijksniveau, wil het kabinet zich inzetten deze

weg te nemen of op te lossen om zo deze initiatieven te faciliteren en te versnellen. In een Green Deal leggen partijen hierover concrete afspraken schriftelijk vast.

4. De resultaten van een Green Deal kunnen gebruikt worden bij andere, vergelijkbare projecten, waardoor er navolging kan plaatsvinden en de reikwijdte van een Green Deal kan worden vergroot zonder dat daar specifieke ondersteuning vanuit de Rijksoverheid tegenover staat.

Specifieke overwegingen Green Deal Natuurinclusief Grondgebruik Herenboeren

Natuurinclusief grondgebruik

1. In ons voedselproductiesysteem in Nederland bestaat een afstand tussen boer en consument. Het beter bereikbaar maken van smaakvol, gezond, veilig, duurzaam en betaalbaar voedsel is een veelbesproken thema. Tegelijkertijd vindt er maatschappelijke discussie plaats over de milieudruk van de landbouw, dierenwelzijn en gezond voedsel. Dit leidt onder andere tot een beweging waarin men de oorsprong van het voedsel wil kennen.
2. De Stichting Herenboeren omarmt die beweging en werkt samen met de Marggraff Stichting en Herenboeren WP aan de uitrol van een boerenbedrijf concept dat past in dit gedachtengoed. De wens is om een hernieuwde voedselbeleving te creëren gericht op natuurlijk grondgebruik en dierengedrag enerzijds (het zogenaamde 'natuurinclusief grondgebruik'), en educatie en voedselvoorziening anderzijds, een en ander gebaseerd op een gezond businessmodel.
3. Natuurinclusief grondgebruik in de landbouwsector sluit aan bij het beleid van EZ dat zich richt op de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw, verbetering van dierenwelzijn, het waarborgen en vergroten van de biodiversiteit, het waarborgen van diergezondheid, nieuwe marktconcepten en verschuiving van een productie die is gebaseerd op kwantiteit naar een die is gebaseerd op kwaliteit. Om hier in de praktijk invulling aan te kunnen geven wil EZ experimenten met innovatieve concepten benutten om tot beleid te komen wat leidt tot toekomstbestendige en veerkrachtige voedselproductie systemen.

'Herenboeren'

4. Het concept 'Herenboeren' is een sociaal innovatief concept waarin een coöperatie van 200 huishoudens (die 500 monden vertegenwoordigen) een boer in dienst neemt voor de productie van (een deel van) haar voedsel. Hierbij is de vraag van de consument leidend.
5. Stichting Herenboeren zet zich in om het concept Herenboeren verder te ontwikkelen en bredere bekendheid te geven, en zo te komen tot een toenemend aantal 'Herenboerderijen'. Daarnaast legt de Stichting Herenboeren zich toe op het ontsluiten en bruikbaar maken van kennis over methodes voor natuurinclusief grondgebruik voor alle vormen van voedselproductie.
6. De Marggraff Stichting zet zich vanuit haar statutaire doelstelling in om het natuurinclusieve gedachtengoed in Nederland te concretiseren, uit te dragen en te ondersteunen. Daartoe biedt zij als grondeigenaar op landgoed Wilhelminapark ruimte aan de eerste Herenboerderij van Nederland en aan breder onderzoek naar methoden voor natuurinclusief grondgebruik.
7. Herenboeren WP biedt als eerste Herenboeren-coöperatie, ruimte aan het doorontwikkelen van het concept Herenboeren en experimenten met methoden voor natuurinclusief grondgebruik. Hoofddoel van Herenboeren WP is en blijft dat zij kwalitatief en kwantitatief voldoende voedsel kan leveren aan de community van de Herenboerderij.

Gewenste experimenteer ruimte

8. Bij natuurinclusief grondgebruik is er een aantal belangrijke aandachtspunten, zoals diergezondheid en -welzijn, biodiversiteit en volksgezondheid. Partijen wensen projectmatig te onderzoeken of en hoe natuurinclusieve landbouw op een verantwoorde, rendabele en veilige manier gerealiseerd kan worden, zodat er voor de Stichting Herenboeren en ook voor andere ondernemers met vergelijkbare initiatieven helderheid is over de randvoorwaarden waaronder verantwoorde en veilige natuurinclusieve landbouw mogelijk is. Voor wat betreft het houden van varkens wordt hiervoor aangesloten bij de aanpak van de Green Deal Weidevarkens: naar een verantwoorde natuurinclusieve varkenshouderij.

Kengetallen en educatie

9. Vastgesteld is dat het in Nederland op dit moment ontbreekt aan wetenschappelijk onderbouwde kengetallen en uitgangspunten om natuurinclusief grondgebruik vorm te kunnen geven en die de discussie over de daarbij behorende manier van produceren kunnen ondersteunen.
10. HAS wil invulling geven aan onderwijs over, onderzoek naar en kennisontwikkeling over natuurinclusief grondgebruik en wil hiervoor een proeflocatie (proefboerderij natuurinclusieve landbouw) inrichten samen met Stichting Herenboeren.
11. Partijen nemen deel vanuit verschillende rollen die ze hebben in relatie tot natuurinclusieve landbouw: Stichting Herenboeren als initiatiefnemer van de Green Deal en eigenaar van het Herenboeren-concept, samen met Herenboeren WP als eerste actieve Herenboeren-coöperatie en de Marggraff Stichting als grondbezitter en grondlegger van het gedachtegoed, EZ en IenM vanwege beleidsontwikkeling en beleidsverantwoordelijkheid voor onderwerpen als ruimtelijke ordening, natuurinclusieve landbouw, voedselbeleid, dierenwelzijn, diergezondheid, volksgezondheid en bijbehorende wet- en regelgeving van overheidswege, Provincie Noord-Brabant vanwege de regelgeving en beleid op het gebied van natuurbescherming, ruimtelijke ordening, transitie in de agrofoodsector en kanteling van voedselsystemen, de Gemeente Boxtel vanwege beleid en regelgeving op het gebied van ruimtelijke ordening en milieu en HAS vanwege het onderzoek dat in het kader van de Green Deal zal worden uitgevoerd en de input voor het onderwijscurriculum van studenten en te ontwikkelen cursussen.

Komen het volgende overeen:

1. Definitie en doel

Artikel 1. Definitie natuurinclusief grondgebruik in de landbouw

Natuurinclusief grondgebruik is een vorm van landbouw waarbij de bodem centraal staat en het daarop voorkomende en te herstellen landschap als uitgangspunt dient. Binnen de context van bodem en landschap wordt gestreefd naar maximale synergie op het gebied van water, energie, natuur en biodiversiteit met de productie van voedsel en cultuurhistorische waarden. Hierbij worden zowel binnen de dierlijke als plantaardige sectoren teelt- respectievelijk houderijsystemen ontwikkeld, die uitgaan van de natuurlijke interacties tussen planten en het natuurlijk gedrag van dieren.

Artikel 2. Doel

Het doel van deze Green Deal is om op een dynamische, ontwikkelingsgerichte werkwijze te verkennen hoe een maximaal natuurinclusief bedrijf eruit ziet, economisch volhoudbaar kan functioneren en juridisch geborgd kan worden. De werkwijze moet zeker stellen dat reële risico's verantwoord kunnen worden gemanaged.

Daarnaast is het doel om te komen tot wetenschappelijk onderbouwde kengetallen en uitgangspunten om natuurinclusief grondgebruik concreter vorm te kunnen geven en maatschappelijk en in het onderwijs te implementeren.

2. Inzet en acties

Artikel 3. Inzet en acties alle Partijen

- Partijen zullen vanuit een positieve grondhouding gebaseerd op wederzijds vertrouwen van alle betrokkenen, ieder voor zich en gezamenlijk, zich maximaal inspannen om het beschreven doel van deze Green Deal te realiseren volgens de hierna beschreven werkwijzen.
- Partijen zullen daartoe met elkaar samenwerken en knelpunten en mogelijkheden in kaart brengen.

- Partijen die het aangaat zullen zich inspannen dat op het Wilhelminapark maximaal één gebouw in de vorm van een Vlaamse schuur kan worden gerealiseerd.
- Partijen zullen een aanpak realiseren die niet alleen voor Herenboeren een oplossing biedt, maar ook voor andere initiatieven tot natuurinclusief grondgebruik. Het plan voor een proeflocatie natuurinclusief grondgebruik in samenwerking met HAS, vormt hiervan een belangrijke uitwerkingsrichting.

Artikel 4. Werkwijze 'projectmatig onderzoek'

1. Om de door Stichting Herenboeren voorgestane innovatieve wijze van voedselproductie te kunnen ontwikkelen is onderzoek nodig. In dit onderzoek dienen naast dierenwelzijn en diergezondheid ook de effecten op de leefomgeving beoordeeld te worden (fijn stof, geur, ammoniak, volksgezondheid) en wat deze betekenen voor de bedrijfsvoering, passend in het karakter van het landgoed.
2. Het gezamenlijke uitgangspunt is om het concept natuurinclusief grondgebruik in de praktijk toe te passen. Daar waar beleidskaders en/of wet- en regelgeving de uitvoering in de weg staan, zal projectmatig, per onderwerp:
 - i. in overleg worden getreden met Partijen
 - ii. onderzoek worden gedaan naar knellende beleidskaders en wet- en regelgeving; en
 - iii. gezamenlijk en waar mogelijk naar (tijdelijke) oplossingen worden gezocht om experimenteerruimte te kunnen bieden, waarbij in elk geval de Crisis- en herstelwet wordt betrokken.
3. De leiding van het project ligt bij Stichting Herenboeren.
4. Naast het projectmatige onderzoek zal minimaal éénmaal per jaar door de leider van het project een bijeenkomst worden georganiseerd van ondertekenaars om het verloop van het project te toetsen en zo nodig bij te sturen.
5. Partijen zullen als onderdeel van het 'projectmatige onderzoek' tevens een overzicht opstellen van bestaande wetten en regels die landbouwmethoden in het kader van natuurinclusief grondgebruik belemmeren en een analyse maken van de wenselijkheid en mogelijkheden tot realisatie van vernieuwingsrichtingen in beleid en regelgeving.
6. Partijen maken binnen 3 maanden na ondertekening een procesplan over de wijze waarop zij bij de toepassing van het tweede lid, onder (i), (ii) en (iii) en het vierde en vijfde lid, samenwerken, evalueren en monitoren.

Artikel 5. Werkwijze toegepast wetenschappelijk onderzoek HAS

1. Partijen geven HAS de ruimte om op het Wilhelminapark te Boxtel onderzoek te doen naar verantwoord en rendabel natuurinclusief grondgebruik.
2. Partijen spannen zich in om op het Wilheminapark te Boxtel daadwerkelijk een proeflocatie of zogenaamd 'levend lab' voor rendabel natuurinclusief grondgebruik te realiseren overeenkomstig de werkwijze genoemd in artikel 4, tweede lid.
3. Het doel van partijen is om tot de volgende eindproducten te komen:
 - a. Handvatten en kengetallen voor het toepassen van natuurinclusieve landbouwmethoden;
 - b. Overzicht van de resultaten van het onderzoek en voorstellen voor toepassing en integratie van verworven kennis in de reguliere onderwijskanalen.

3. Slotbepalingen

Artikel 6. Uitvoering in overeenstemming met het Unierecht

De afspraken van deze Green Deal zullen in overeenstemming met het recht van de Europese Unie worden uitgevoerd in het bijzonder voor zover de afspraken vallen onder de werking van de Europese regels met betrekking tot landbouw, aanbesteding, mededinging, staatssteun en technisch normen en voorschriften.

Artikel 7. Wijzigingen

1. Elke Partij kan de andere Partijen schriftelijk verzoeken de Green Deal te wijzigen. De wijziging behoeft de schriftelijke instemming van alle Partijen.
2. Partijen treden in overleg binnen zes weken nadat een Partij de wens daartoe aan de andere Partijen schriftelijk heeft medegedeeld.
3. De wijziging en de verklaringen tot instemming worden in afschrift als bijlagen aan de Green Deal gehecht.

Artikel 8. Toetreding van nieuwe partijen

1. Er kunnen nieuwe partijen toetreden tot deze Green Deal.
2. Een nieuwe partij maakt haar verzoek tot toetreding schriftelijk bekend aan Stichting Herenboeren. Zodra alle Partijen schriftelijk hebben ingestemd met het verzoek tot toetreding, ontvangt de toetredende partij de status van Partij van de Green Deal en gelden voor die Partij de voor haar uit de Green Deal voortvloeiende rechten en verplichtingen.
3. Het verzoek tot toetreding en de verklaring tot instemming worden als bijlage aan de Green Deal gehecht.

Artikel 9. Citeertitel

De Green Deal kan worden aangehaald als Green Deal Natuurinclusief Grondgebruik Herenboeren.

Artikel 10. Opzegging

Elke Partij kan deze Green Deal gemotiveerd en niet nadat er overleg met partijen heeft plaatsgevonden, schriftelijk opzeggen. Opzegging dient te geschieden voor 1 oktober van het lopende kalenderjaar en kan dan worden geëffectueerd per 1 januari van het volgende kalenderjaar. Opzegging kan terstond plaatsvinden, met direct effect, indien sprake is van strijd met het bepaalde in artikel 6 (uitvoering in overeenstemming met het Unierecht).

Artikel 11. Nakoming

1. Een partij die meent dat een geschil bestaat, deelt dat schriftelijk aan de andere partijen mee. De mededeling bevat een aanduiding van het geschil.
2. Binnen vijf werkdagen na de dagtekening van de in het eerste lid bedoelde mededeling zendt elke partij zijn zienswijze over het geschil, alsmede een voorstel voor een oplossing daarvan, aan de andere partijen.
3. 3 Binnen vijf werkdagen na afloop van de in het tweede lid genoemde termijn overleggen partijen over een oplossing van het geschil. Elke partij kan zich door deskundigen doen bijstaan. Indien één van partijen binnen vijf werkdagen na afloop van de in het tweede lid genoemde termijn de wens daartoe kenbaar maakt, wordt het overleg voorgezeten door een door partijen gezamenlijk te benoemen voorzitter.
4. Elke partij draagt de eigen kosten, voortvloeiend uit de procedure van het eerste tot en met het derde lid. De kosten van de in het derde lid bedoelde voorzitter worden door elke partij voor een gelijk deel gedragen.
5. Partijen komen overeen dat de nakoming van de afspraken van de Green Deal niet in rechte afdwingbaar is.

Artikel 12. Inwerkingtreding

1. Deze Green Deal treedt in werking met ingang van de dag na ondertekening door alle Partijen en heeft een looptijd van 5 jaar.
2. Partijen nemen de uitvoering van alle in deze Green Deal genoemde afspraken zo snel mogelijk ter hand.

Artikel 13. Openbaarmaking

Deze Green Deal zal samen met andere afgesloten Green Deals openbaar worden gemaakt, onder andere in de Staatscourant, waardoor anderen kennis kunnen nemen van de gesloten Green Deals, zodat navolging hiervan kan worden bevorderd.

Aldus overeengekomen en in tweevoud ondertekend te Boxtel op 9 maart 2017.

Staatssecretaris van Economische Zaken,
M.H.P. van Dam

Staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu,
S.A.M. Dijksma

Provincie Noord-Brabant,
M.J.G. Spierings, Gedeputeerde

Gemeente Boxtel,
P. van de Wiel, Wethouder

De Marggraff Stichting,
F.F.G. Bevolt, Bestuurslid

Stichting Herenboeren Nederland,
G. van der Veer, Voorzitter

Coöperatie Herenboeren Wilhelminapark,
B.A. Tooren, Voorzitter

HAS Hogeschool Den Bosch,
E. Dijkman, Opleidingsdirecteur

Bijlage 4: Achtergrondinformatie casussen Green Deal

Ontsmettingsplaats voor buitenvarkens

Bij een bedrijf waar varkens worden gehouden in Nederland is het hebben van een reinigings- en ontsmettingsplaats verplicht. Dit zodat het voertuig dat de varkens aanvoert gereinigd kan worden om het risico op overdracht van o.a. dierziektes te verminderen. Bij het buiten houden van varkens, echter, is het niet praktisch of niet mogelijk om een dergelijke wasplaats te hebben; er is immers geen sprake van een erf of bedrijf met stallen. Over dit knelpunt heeft overleg plaatsgevonden met onder het rijk, de sector (Producentenorganisatie Varkenshouderij) en de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit. De opening die de aanpassing van de Europese wetgeving bood, heeft gezorgd dat verruiming van deze regeling zo goed als rond is. Voor dit knelpunt is door Herenboeren Boxtel contact gezocht met Ben Bruurs, initiatiefnemer en trekker van de Green Deal Weidevarkens.

Casus gebruik reststromen

Het gebruik van reststromen/swill om dieren te voeren is momenteel niet toegestaan (in de gehele EU). Vanuit het oogpunt van circulariteit en de principes van Herenboeren is dit wel wenselijk. Er heeft hierover een startoverleg plaatsgevonden met een aantal partijen. Inmiddels is er een opdrachtverstrekking gegeven aan de HAS Den Bosch, die deze casus zal trekken.

Ruimtelijke ordening

Dit knelpunt betreft de gesprekken rondom de bouw van een Vlaamse schuur op het Wilhelminapark. Het bestemmingsplan laat geen bebouwing toe op het terrein (het is natuur), maar de bouw van een Vlaamse schuur (een verplaatsbaar object met historische waarde) past mogelijk wel binnen het bestemmingsplan. Overleg hierover loopt echter vast. Het rijk is niet betrokken bij dit knelpunt.

Stikstofnormen

Bij het bespreken van knelpunten in de uitvoering is de stikstofproblematiek naar voren gekomen. Voor nieuwe vormen van veehouderij bestaan vaak nog geen emissiefactoren. Gemakshalve wordt dan uitgegaan van emissienormen voor de intensieve veehouderij, maar die zijn logischerwijs niet toepasbaar op (bijvoorbeeld) buitenvarkens. Er heeft een kwalitatieve analyse/inventarisatie plaatsgevonden van de emissiefactoren van dieren die buiten worden gehouden. Met deze informatie is het gesprek aangegaan met een aantal provincies. Daar is men echter tegen terughoudendheid aan gelopen omtrent het toekennen van een uitzondering, ook al konden gesprekspartners zich inhoudelijk vinden in de redenering. Het rijk is niet betrokken bij dit knelpunt (omdat het om provinciale wetgeving gaat). In het najaar van 2021 zijn emissiemetingen aan twee kipcaravans gestart door de HAS, onder begeleiding van de WUR.

Satellietproject kipcaravans

Peter van Agt, pluimveehouder, is begonnen met het houden van leghennen in kipcaravans. Hij heeft nu drie caravans met elk 249 kippen (dus hobbymatig). Hij stuit echter op bezwaar van o.a. de NVWA die aangeven dat hij niet meer hobbymatig is omdat zijn caravans samen meer dan 249 kippen hebben. Tezamen met de herziening van de EU-regelgeving rondom het

hobbyhouden van dieren heeft dit geleid tot overleggen over dit thema. Waarschijnlijk zal er in de toekomst een hoger aantal dieren hobbymatig worden gehouden, maar dan moet er wel aan aanvullende regelgeving worden voldaan. Sommige van die regels leveren mogelijk (grote) financiële en praktische knelpunten op. Gezien de raakvlakken met Herenboeren, vindt er afstemming plaats.

Satellietproject Jurist doet WAT

Het initiatief Jurist doet WAT is ontstaan vanuit de Sectie Omgevingsrecht en Sustainability van het Nederlands Genootschap van Bedrijfsjuristen (NGB) in samenwerking met de Radboud Universiteit. Er vindt aan een aantal 'tafels' (analoog aan de tafels van het Klimaatakkoord) overleg plaats over de juridische (on)mogelijkheden voor verduurzaming. Aan de tafel Landbouw en Grondgebruik is het grootste onderwerp het in de weg staan van wet- en regelgeving voor koplopers op het gebied van circulaire, duurzame landbouw. Herenboeren levert inbreng door middel van praktijkvoorbeelden. Deze voorbeelden ondersteunen de voorstellen van Jurist doet WAT om aan te geven dat en hoe wet- en regelgeving anders kan, zodat die de transitie ondersteunt. In september 2021 heeft Jurist doet WAT een brief gestuurd naar het ministerie van LNV waarin ze oproepen tot gebruikmaking van de wettelijke zorgplicht. Agrariërs zouden wat deze juristen betreft de verplichting om voor de omgeving te zorgen moeten nakomen. Deze brief heeft geleid tot een overleg met de minister.